

Дженкова О.В.

ДАМСЬКІ СУМОЧКИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ З КОЛЕКЦІЇ МУЗЕЮ ІСТОРИЧНИХ КОШТОВНОСТЕЙ УКРАЇНИ ЯК ВИТВОРИ ЮВЕЛІРНОГО МИСТЕЦТВА

Своєрідним віддзеркаленням епохи – змін у суспільстві та способі життя, естетичних смаків, уявлень про еталони краси, цінностей і зразків поведінки, – а відтак і невід’ємною складовою дослідження історії минулих століть є мода. Кожна епоха створює свій естетичний ідеал людини, свої норми краси, відображені зокрема і в особливостях костюму, модних деталях і аксесуарах. В усі періоди існування станового суспільства костюм був засобом вираження соціальної приналежності, знаком привілеїв одного стану перед іншим. Чим складніша структура суспільства, тим багатша традиція, тим різноманітніші шати.

Серед джерел вивчення моди минулих часів, зокрема моди на аксесуари, важливе місце посідають живопис та гравюри, ілюстрації у так званих «модних журналах», які зберігають архіви та бібліотеки («*Mercure galant*», Ліон, 1679, «*Gallery of Fashion*», Лондон, 1797 г., *Journal des dames*, 1799 г. «*Journal des demoiselles*, 1892 г., *La Vie parisienne*, Париж, 1894 г., *The Ladies Magazine*, Лондон, 1800 г., *The Ladies' Field*, Лондон, 1903 г., «*Hamburger Journal der Mode und Eleganz*», Німеччина, 1802 г та інші), архівні фото ХІХ – ХХ століть. Та неоціненим наочним джерелом для дослідників є вишукані зразки дамського гардеробу, а також аксесуари з музейних та приватних збірок.

Як свідчать ці джерела, протягом трьох останніх століть неодмінним елементом дамського світу була невелика сумочка. Досить довгий час вона з дивовижною сталістю зберігала маленький розмір і дозволяла носити з собою лише різноманітні дрібні предмети. Виготовляли сумочки з найрізноманітніших матеріалів, гостро реагуючи на панівні художні стилі і модні віяння, які з’являлися в жіночому гардеробі. Для вечірніх або театральних виходів створювалися більш опатні і дорогі зразки.



Рис. 1. Моріц фон Швінд (1804-1871 рр.) У будинку художника. 1860 р. Нова пінаотека, Мюнхен

Прообразом жіночої сумочки, вірогідно, були середньовічні кишені-ки або шкіряні мішечки, які кріпили до поясів – омоньєри (*aumoniere*)¹. Вони увійшли в моду в XIV – XV століттях, в пору блискучого розквіту Бургундського герцогства, і стали аксесуаром придворного чоловічого і жіночого вбрання². Moda на подібні «мішечки» трималась досить довго.

Власне поява жіночої сумочки в якості самостійної опашної деталі жіночого туалету пов'язана з ім'ям Жанни-Антуанетти Пуассон, більш відомої в історії як маркиза де Помпадур (1721-1764)³. Іноді торбинки-мішечки з ручкою-ланцюжком підвішували до поясу за допомогою досить великого плоского гачка з декоративною пластиною – *châtelain* (шатлен)⁴ (рис. 1, 2).



Рис. 2. Фото опашної вбраної жінки з шатленом на поясі. XIX ст. Фотостудія Едварда Рубена Єрбері. Единбург

Всі дамські сумочки, починаючи з епохи рококо, виготовлялися з дорогих матеріалів, були багато оздоблені, часто вишиті, іноді мали вигляд в'язаних або плетених кисетів⁵.

В останньому десятилітті XIX століття на тлі творчих пошуків художників і майстрів декоративно-прикладного мистецтва модерну, який вирізняла підкреслена увага до матеріалів та їхніх естетичних власти-

востей, прагнення до технологічно різноманітної і деколи абсолютно несподіваної обробки, виникає зовсім інший різновид дамських сумочок. Плетені з металу торбинки, що стали справжнім витвором ювелірного мистецтва, стрімко увійшли в моду і завдяки блиску своєї металевої поверхні завоювали безліч прихильниць спочатку з елітарних, а трохи згодом і з інших прошарків суспільства. У цьому новому вигляді сумочка переступила рубіж століть і здобула найвищу популярність на початку XX століття (рис. 3).

Поява нового типу сумочок стала можлива завдяки новому технічному досягненню в ювелірній справі — сітці, що складалася з мікроскопічних кілець, з'єднаних за принципом кольчужного плетіння. Тонкі мініатюрні колечка, золоті, срібні або виготовлені з простого недорогоцінного металу, спаяні один з одним, з'єднувалися у вертикальні ряди, утворюючи легкі ланцюжки. Скріплені між собою, вони нагадували чи древнє кольчужне плетіння, чи техніку скані, яка переживала в кінці століття, як і мистецтво зерні, своє нове народження. Звідси вкоренилися у побуті та у професійному середовищі назви цих виробів — «сумочки-кольчужки» або «скані сумочки».

Срібна сітка вдало гармоніювала з характерними для модерну м'якими, напівпрозорими тканинами пастельних кольорів. Окрім того, вібруючі навіть при легкому русі, ці витончені вироби народжували дивовижні відчуття м'якості та легкості, здавалося б мало властиві металу. Така рухливість форми якнайбільше відповідала вимогам модерну.

Іноді такі сумочки всередині мали підкладку з шовку або тонкої шкіри. Але більшість з них виготовлялись лише з густої сітки, яка надійно приховувала вміст торбинки від сторонніх очей.

Призначені для театральних і вечірніх виходів «кольчужки» мали вишукані й різноманітні форми, відрізнялися одна від одної декоративним рішенням загального художнього вигляду. Прямокутні, квадратні, круглі або овальні, вони часто закінчувалися рухливими тонкими паличками-підвісками, металевими пензликами або кульками зерні⁶.



Рис. 3. Невідомі панянки зі сканими сумочками на шатленах. Фото поч. XX ст.

Хоча сітка кольчужного плетіння була найпоширенішою основою театральних сумочок, ювеліри намагалися урізноманітнити зовнішній вигляд виробів. Так з'явилися дамські сумочки, які складалися з дрібних тоненьких пластинок, що нагадували риб'ячу луску.

Більшість перших «сумочок-кольчужок» робили у вигляді мішечків, які не мали замочків, а стягувалися срібними або просто металевими шнурами. Подібні рішення продовжували традиції більш ранніх зразків – *aumonière* та *rompadour* – сумочок-мішечків.

Однак на початку ХХ століття сумочки, виготовлені з металевого полотна кольчужного плетіння, найчастіше м'яко збирали на жорстку пластину з замочком, до неї ж кріпили довгий шнур або ланцюжок для зручності носіння. Оформляли гладеньку поверхню пластини-основи, використовуючи найрізноманітніші ювелірні техніки – гравірування, різьблення, карбування, оздоблення різнокольоровими емаллями. В декорі найчастіше використовували рослинний орнамент, характерний для модерну. Рамки деяких золотих сумочок багато декорували золотом різних кольорів і вставками коштовного каміння.

Безсумнівно, сумочки з дорогоцінних металів виконували не лише ужиткову функцію, але й слугували ювелірними прикрасами, були не лише примхами моди, але й свідченням стилю життя. Досить висока вартість цих виробів, виконаних зі срібла та золота з використанням різних способів їх декорування, говорить про те, що вони були приналежністю дамського дворянського та буржуазного гардероба. Лише пізніше подібні плетені аксесуари ювеліри стали виготовляти з недорогоцінних металів, пристосовуючи їх до потреб менш забезпечених верств населення, бо мода на них зберігалася.

Сучасних жінок, сумочки яких важко уявити без ділових паперів, модних гаджетів, дисконтних карток, косметики, ліків, тощо, часто дивують делікатні розміри «кольчужок». І дійсно, що ж дозволяли мати при собі такі маленькі торбинки? В одному з оголошень «*Gazety Lwowskiej*» за 1907 рік було надруковано: «Загублено срібну торбинку ланцюжкової роботи, оброблену всередині оленячою шкірою. У сумочці було 10 корон, носова хусточка, різні нотатки»⁷. Вочевидь, такі сумочки також були модним доповненням дамського вбрання під час театральних виходів. Принаймні відомо, що Львівський історичний музей придбав у свою колекцію зібрану на металеву рамку, карбовану рослинно-квітковим орнаментом, до якої приєднані срібні ланцюжок та шатлен, «торбинку» разом з театральним біноклем, який в ній зберігався⁸.

Дамські сумочки з коштовного металу досить широко представлені у світових музейних та приватних колекціях, їх часто пропонують на антикварних аукціонах.

Серед українських музеїв, що зберігають ці жіночі аксесуари, Львівський історичний музей. В Києві скані сумочки представлені в експозиції Музею Національного банку України. Цікава приватна колекція киянки Марини Іванової, яка протягом 30 років збирає вбрання та аксесуари ХІХ – початку ХХ⁹. В її зібранні досить багато різноманітних

дамських сумочок, серед яких є й виготовлені з металу. Колекція бере участь у виставках, зокрема експонується у музеях України.

У зібранні Музею історичних коштовностей України 5 металевих театральних сумочок. Одна з них експонується в НМІУ, три зберігаються у фондосховищі, одна представлена в експозиції МІКУ (рис. 4).



Рис. 4. Сумочка (ДМ-8084). Срібло, скань. Кінець XIX – початок XX ст. Росія (?)

В інвентарній книзі позначено, що цей експонат (ДМ-8084) був придбаний 27 вересня 1985 року у громадянки Ківітовської З.П. за 700 радянських карбованців.

Сумочка зроблена зі срібла 875 проби. Має найпоширенішу прямокутну форму і вигляд мішечка кольчужного плетіння. Колючки з'єднані таким чином, що імітують хвильки. За декором досить скромна. Окрасою основного кольчужного фону є типові видовжені тонкі палички-підвіски, розташовані понизу. Смушка сітки у верхній частині відігнута, її край оформлений досить крупними зубцями-трикутниками, кожен з кутів

яких, як зовнішній, так і внутрішній, декоровано видовженою підвіскою (всього 11 підвісок). Довга ручка-ланцюжок складена з однотипних овальних ланок. Клейма відсутні. За аналогіями приблизно датувати предмет можна кінцем XIX століття. Саме у цей час більшість сканих сумочок мали форму мішечків і не збирались у верхній частині на жорстку рамку.

«Торбинки» такої форми та декору зустрічаються досить часто і у музейних колекціях, і в антикварних магазинах, іноді їх пропонують на аукціонах¹⁰ (рис. 5, 6). Аналогічні екземпляри зберігаються в The Metropolitan Museum of Art, Нью Йорк.



Рис. 5. Сумочка театральна (Лот 32628). Срібло. (Антикварна лавка в Калашному провулку, Москва)



Рис. 6. Сумочка-кольчужка. Срібло. Початок XX ст. Москва. (Антикварна лавка Хронос. Вороніж)

Ймовірно, на початку XX ст. у Західній Європі була зроблена надзвичайно вишукана сумочка, яка зараз зберігається в фондосховищі МІКУ (інв. № ДМ-7995) (рис. 7). У 1980 році вона потрапила у музей з приватних рук, це подарунок Фартушної Лариси Анатоліївни.

Сумочка прямокутна, видовжена горизонтально, 217×173 мм. Сплетена з тонких дротяних колечок, відноситься до типу кольчужних. Плетіння надзвичайно тонке та вишукане. Особливої опатності виробу додає широка смужка, що імітує мереживо з зубчастим краєм. Металева сітка зібрана угорі на заокруглену рамку з двокульковим замочком. Оправа декорована насиченим карбованим квітковим візерунком – голівками троянд, п'ятипелюсткових квітів в оточенні листя. Орнамент розташований симетрично з обох боків від центра – багатопелюсткової квітки. Ручка-ланцюжок виконана з маленьких круглих та видовжено-овальних ланок, що чергуються.

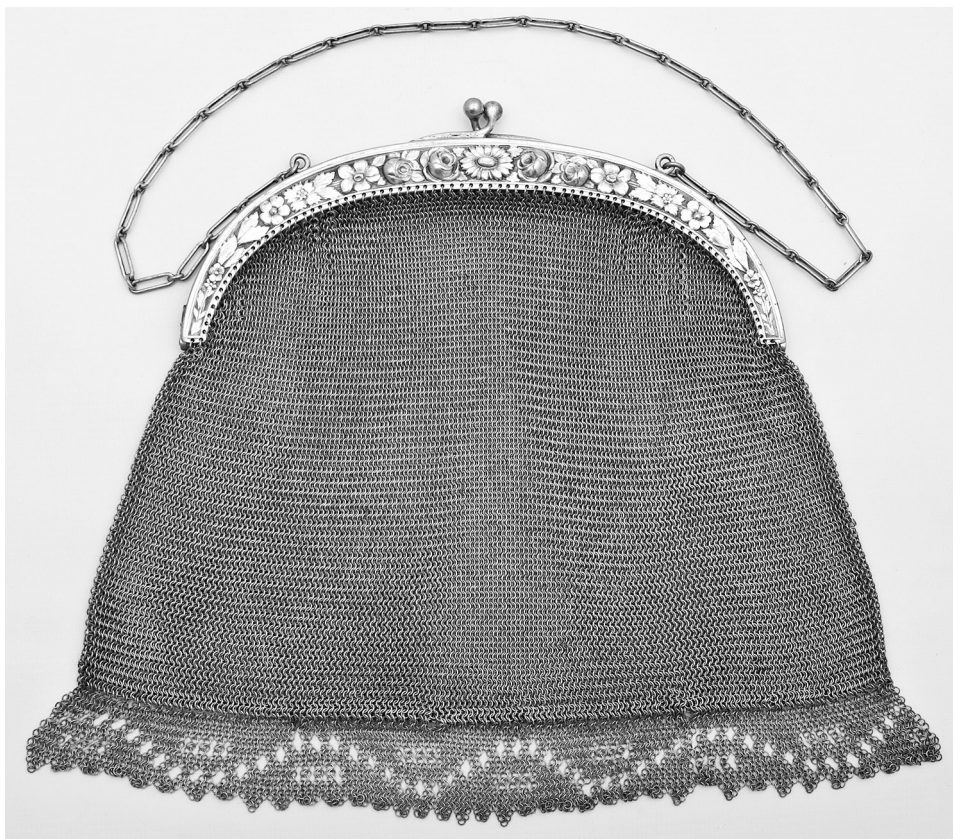


Рис. 7. Сумочка (ДМ-7995). Альпака, скань. Початок XX ст. Західна Європа. (МІКУ)



Рис. 8. Деталь сумочки ДМ-7995. Клейма

У верхній частині рамки розташовані клейма (рис. 8).

«ALPAKA» – позначена латиницею назва металевого сплаву. Новий сплав, схожий на срібло, але значно дешевший, був винайдений у Німеччині у 1823 році. Розроблений він був хіміком, доктором Ернестом Августом Гайтнером. Сплав був названий "Argentan" і складався з 20% нікелю, 55 % міді та 25 % цинку. Аналогічний сплав «Neusilber», що означає «нове срібло», запропонували брати Хеннігери з Берліну у 1854 році. Він дещо вирізнявся пропорціями елементів, але так само імітував срібло, завдяки вмісту цинку був значно дешевший навіть мельхіору, хоча мав подібний зовнішній вигляд та механічні якості – характеризувався корозійною стійкістю, підвищеною міцністю та пружністю, гарною пластичністю і в гарячому, і в холодному стані. Пізніше і "Argentan", і «Neusilber» використовували у Німеччині та Австро-Угорщині під торговою маркою «ALPAKA». Зроблені з цього сплаву ювелірні вироби, навіть посріблені, коштували у 5-7 разів дешевше за аналогічні срібні, і саме це призвело до підвищеного попиту і, як наслідок, сплеску ювелірного виробництва у середині XIX століття. Саме в цей час у Європі виникають багаточисельні срібні виробництва, найвідоміші серед яких – Герман Крупп и Олександр фон Шеллер, Берндорф (Австро-Угорщина, 1843 р.), Чарльз Кристофль (Париж, Франція, 1844 р.), Аксель Габриель Дафва (Стокгольм, Швеція, 1847 р.), а також Крістіан Готлиб Велнер (Аує, Саксонія, 1854)¹¹. Можна було б припустити, що клеймо зі схематичним зображенням слона в овалі, вказує саме на ювелірну компанію «Wellner». Відомо, що фірма була започаткована у 1850 р., існувала 100 років, працювала і з сріблом, і з альпакою, таврувала свої вироби зображенням слона. Але всі доступні джерела вказують на те, що «Wellner» спеціалізувалась виключно на виробництві столового посуду та приборів¹³. Будь-якої іншої групи виробів, принаймні зараз, не відомі.

Поруч проставлено, ймовірно, тавро майстра – літери «LG» у прямокутному щитку. Нажаль, воно також не ідентифіковано.

Натомість, наступний експонат (ДМ-7439) можна точно атрибутувати завдяки повному набору клейм, які проставлено двічі – на обох колючках, що з'єднують ручку з рамкою (рис. 9, 10).

Судячи з таврування, сумочка срібна, виготовлена в Росії, у Москві, на початку XX століття – між 1908 та 1917 роками. Про це свідчить клеймо московського пробірної округу – в овальному щитку проба срібла 84, що відповідає 875 сучасній, ліворуч зображення жіночої голівки вправо, а поруч буква «дельта» грецького алфавіту. Такі клейма ставили з 1908 по 1917 роки на срібні вироби від 8,5 г (2 та більше золотника)¹⁴.

Клеймо-іменник майстра (літери «ДУ» у прямокутному щитку), ймовірно, належить власнику майстерні срібних виробів Удальцову Дмитру Єгоровичу. Відомо, що з 1868 р. і до початку XX століття він мешкав у власному будинку, у Москві, в міщанській частині, 3 участок, Красносельська вулиця. Його роботи скані сумочки зберігаються в Державному історичному музеї в Москві¹⁵.



Рис. 9. Сумочка (ДМ-7439). Срібло, скань. Москва. Початок XX ст. (МІКУ)



Рис. 10. Деталь сумочки ДМ-7439. Клейма

Датування певною мірою підтверджує і зовнішній вигляд сумочки. Срібна сітка м'яко драпірована у верхній частині та приєднана до прямокутної рамки з двокульковим замочком. Рамка декорована в стилі історизм. Карбований еклектичний орнамент – акант, рокаїлі, квіти з листям – розташований симетрично від центра. До рамки прикріплена типова ручка-ланцюжок. Нижній край «кольчужки» оздоблений поширеним і у XIX, і у XX столітті елементом декору – підвісками-паличками.

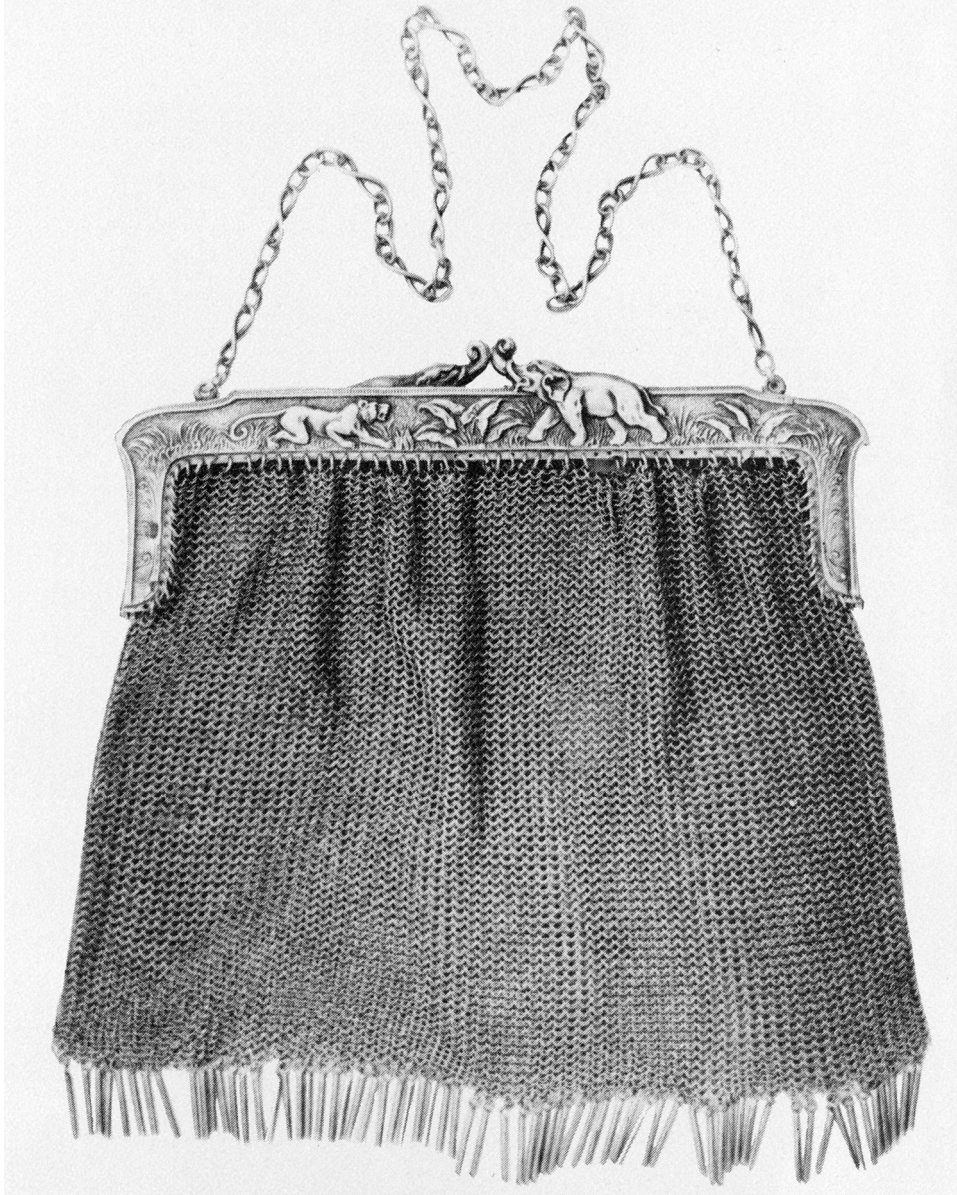


Рис. 11. Сумочка. Срібло, скань. Москва. Початок XX ст. (ДІМ, Москва)

Передав музею цей експонат бригадир будівельно-монтажного управління № 2 тресту «Хрещатикбуд» Конончук Михайло Олексійович. Як значиться в інвентарній книзі, сумочку було знайдено під час копання котловану по вулиці Героїв революції № 3 (сучасна Трьохсвятительська) в насипному ґрунті на глибині 1,5 метра у листопаді 1959 року.

Аналогії зустрічаються досить часто. Одна з них зберігається в Державному історичному музеї у Москві. Це сумочка роботи московського майстра початку XX століття, срібна, кольчужного плетіння, повністю подібна до ДМ-7439 за формою, в тому числі і рамки, частково за декором (рис. 11).

Серед сумочок, зібраних у МІКУ, за конструктивним рішенням суттєво вирізняється експонат ДМ-7841, переданий Чернівецьким державним краєзнавчим музеєм (рис. 12). Сумочка 875 проби срібла; як і всі інші, кольчужного плетіння, нижній її край оформлено щільно розташованими підвісками-ланцюжками. Сканий мішечок зібрано на заокруглену рамку – фігурну півову. Два невеликих виступи, розташовані симетрично від центру, композиційно ділять тло на три частини. Кожна з них прикрашена однотипним гравірованим стилізованим рослинним орнаментом. З іншого боку рамка гладенька, полірована.



Рис. 12. Сумочка (ДМ-7841). Срібло, скань. Західна Європа (?) Початок XX ст.(?) (МІКУ)



Рис. 13. Сумочка. Срібло, скань. Кінець XIX – початок XX ст. Австро-Угорщина. Музей Національного банку України)

Клейма відсутні, проте аналогічні сумочки є в музейних збірках, зокрема, в Метрополітен Музеї у Нью Йорку та Музеї Національного Банку України¹⁶. За аналогіями можна умовно атрибутувати екземпляр МІКУ як західноєвропейську роботу початку XX ст.

Аналогії також дозволяють реконструювати зламану та, на жаль, майже повністю втрачену ручку, яка принципово відрізняється від розглянутих вище зразків (рис. 13). По-перше, вона складається не з ланцюжків, а має жорстку конструкцію. По-друге, вона подвійна, тобто до кожної з двох половинок рамки жорстко приєднано ручку-дужку, між собою вони щільно з'єднуються двокульковим замочком, розташованим наверху, в центрі. Форма ручки дзеркально відображує форму рамки, і разом вони складають фігурний овал.

Сумочки з подібним дизайном не поодинокі, хоча значно частіше ручкою сканої сумочки слугує більш чи менш довгий ланцюжок.

Треба зауважити, що поряд з поширеними наприкінці XIX – на початку XX століття плетеними з металу вечірніми сумочками популярності набули також і срібні сумочки, за формою схожі на портмоне, зроблені з суцільного листа срібла¹⁷. Їх прикрашали в стилі модерн або стриманим рослинним декором, іноді з геометричними елементами, лишаячи основну частину фону гладенько полірованою, або зображеннями птахів та тварин, сюжетними композиціями. Такі сумочки всередині часто мали шовкову підкладку, закривались на замочок, іноді з кабошном, для зручності носіння мали ручку-ланцюжок.

Подібний екземпляр з зображенням пари лебедів представляє Музей Національного банку України¹⁸. Також Національний музей історії України експонує зараз сумочку (ДМ-8405), зроблену з суцільного срібла. За розміром вона значно менша, ніж описані скані, – 156×75×25 мм, має ручку-ланцюжок. На титульній поверхні зображено закохану пару на гойдалці. Клеймо московського окружного пробірного управління 1908–1917 років дозволяє досить точно датувати виріб. Тавро-іменник московського майстра – літери «КС» у прямокутному щитку – на жаль, не ідентифіковане.

Збережені до наших днів сумочки – справжні витвори ювелірного мистецтва кінця XIX – початку XX століття, які не лише були елегантною деталлю дамського туалету, але й стали своєрідним символ витонченої модерної епохи, не перестають підкорювати вишуканістю та майстерністю виконання.

Примітки:

¹ Кибалова Л., Гербенова О., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага, 1966. С. 159.

² Там же. С. 471.

³ Там же. С. 472.

⁴ Дагмар Гейдова та ін. Большая иллюстрированная энциклопедия древностей. Прага, 1982. С. 300.

⁵ Erika Thiel., Geschichte des Kostüms. Die europäische Mode von den Anfängen bis zur Gegenwart. Berlin, 1973. S. 506, 614; Кибалова Л., Гербенова О., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. Прага, 1966. С. 257, 264, 303, 473.

⁶ <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search?when=A.D.+1900-present&ft=evening+bags&what=Metal&rpp=30&pg=2>

- ⁷ Перелигіна О. Незамінна сумочка. «Пані». № 1. 1998. С. 84.
- ⁸ Там же. С. 84-85.
- ⁹ <http://marina-ivanova.kiev.ua/component/djcatalog2/items/3-bags.html?start=48>
- ¹⁰ <http://goodcoins.su/antic/tecstile/pletsum.htm>; <http://www.akcia-antique.ru/openwindow.php?id=31503>; <http://www.antik-forum.ru/forum/showthread.php?t=68761>
- ¹¹ <http://www.ascasonline.org/articoloMARZ155.html>
- ¹³ <https://de.wikipedia.org/wiki/Wellner>; <http://www.ascasonline.org/articoloMARZ155.html>
- ¹⁴ Постникова-Лосева М.М. Золотое и серебряное дело XV – XX вв. М., 1983. С. 153, 231.
- ¹⁵ Иванов. Ювелиры России. Мастера золотых и серебряных дел. Т. 2. С. 161, № 4252; Постникова-Лосева М.М. Золотое и серебряное дело XV – XX вв. М., 1983. С. 214, № 2426.
- ¹⁶ Музей «Державні скарби». К.: РВА «Тріумф», 1995. Фото 11; Державна скарбниця України. К, Національний банк України, 2006. Кат. № 31; <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online/search?when=A.D.+1900-present&ft=evening+bags&what=Metal&rpp=30&pg=2>;
- ¹⁷ <http://www.akcia-antique.ru/openwindow.php?id=03808>; <http://www.akcia-antique.ru/openwindow.php?id=30052>; <http://www.akcia-antique.ru/openwindow.php?id=06964>; <http://www.gelos.ru/month/october2013/bigimages/1536-10.jpg>
- ¹⁸ Державна скарбниця України. К.: Національний банк України, 2006. Кат. № 31.